

УДК 330.341.1

О.Л. Чернелевська
канд. екон. наук, докторант
Л.М. Чернелевський
канд. екон. наук, професор
Національний університет
харчових технологій

ДОСВІД УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ КЛАСТЕРІВ РОСТУ

Стаття присвячена аналізу вітчизняної практики формування та ефективності функціонування міжгалузевих та галузевих кластерних об'єднань, висвітлено стан функціонування кластерів в окремих регіонах, наведена послідовність етапів їх створення, чітко визначена роль держави у створенні нових ринкових структур. В той же час автори вказали на роль Уряду в процесі створення і функціонування кластерних об'єднань, а саме: Уряд не повинен брати участь в прямому управлінні кластером, його політика повинна бути орієнтована на непряме стимулювання кластерних ініціатив і базуватися на взаємодії дослідників, представників промисловості, бізнесу, громадських організацій з метою розвитку інноваційної економіки на базі кластерів.

Ключові слова: кластер, конкуренція, об'єднання, інновації, держава, стратегія, концентрація.

Україна обрала курс на розвиток національної економіки за європейською моделлю, підписавши у 1994 році Угоду про партнерство і співробітництво з Європейським співтовариством, що набула чинності 1 березня 1998 року та затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/1998

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу.

Європейський вибір робить вкрай актуальною концепцію кластерного об'єднання підприємницьких структур певної галузі з інноваційною складовою економічного розвитку, яка активно використовується у світовій практиці з кінця ХХ століття. В Україні кластерна модель вперше була започаткована у 1998 році Асоціацією «Поділля Перший» з метою відродження вітчизняного виробництва на Поділлі в найбільш перспективних галузях: швейній, будівництві та виробництві будівельних матеріалів, харчовій та туристичній. Стратегія передбачала зацікавленість підприємців вкладати кошти саме у місцеве виробництво, з місцевих ресурсів, за вітчизняними передовими технологіями, використовуючи власні трудові ресурси і інтелектуальний потенціал.[1]

На даний час в області 5 офіційно заявлених кластерів: будівельний та швейний в м. Хмельницькому, туристичний в м. Кам'янець — Подільському, кластер сільського туризму в селищі Гриців Шепетівського району та обласний кластер органічного землеробства.

З 1998 по 2006 роки сфера появи кластерів в Україні суттєво розширилася. До Поділля в подальшому приєдналися й Івано-Франківська область, де сьогодні діють кластери туризму та декоративного текстилю — Кластер народних художніх промислів «Сузір'я» м. Івано-Франківськ.

Черкаська область приєдналась з кластером транспортних перевезень. Згідно рішення «Розвиток територіальної громади Смілянського району на основі кластерної моделі», прийнято рішення про створення туристичного кластера в Смілянському районі Черкаської області.

У Житомирській було започатковано кластер добування та переробки каменю, у Полтавській області – кластер з виробництва екологічно чистої продукції, у Одеській

області — винний кластер, у Харківській області — машинобудівний кластер, а у Рівненській області — кластер з деревообробки.

В Севастополі виконуються Плани спільної діяльності пілотних кластерів («Еко-Енерго», «Байдари-тур», «Водні ресурси», «Здоров'я», «Херсонес Таврійський», локальний кластер «Бухти Севастополя») у складі кластера «Севастополь».

За інформацією Севастопольської торгово-промислової палати в Севастополі створено 10 кластерів, 8 з яких входять до складу Асоціації «Аура». Кластер «Севастополь» ініційовано і підтримується за сприяння Севастопольської торгово-промислової палати, за участю Управління економіки, Управління водних ресурсів, Управління ЖКГ Севастопольської міської державної адміністрації, декількох вузів та дослідних організацій Севастополя.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року № 750 передбачено створення науково-виробничих кластерів, зокрема у Львівській та Київській областях. [4]

У 2009 році своєю Постановою Президія НАН України схвалила Порядок створення та функціонування національних інноваційних кластерів, розроблений робочою групою з представників Держінвестицій України та НАН України. До складу стратегічних інноваційних кластерів ввійшли «Нові машини» (Дніпропетровськ), «Нові матеріали» (Харків), «Біотехнології» (Львів), «Нові продукти харчування» (Київ та Київська обл.), «Нові технології природокористування» (Донецьк), «Інноваційна культура суспільства» (Київ), «Нові силові установки та рупії» (Запоріжжя), «Енергетика сталого розвитку» (Київ), «Транзитний потенціал України» («Розвиток транзитного потенціалу») (Одеса), «Технології інформаційного суспільства» (Київ).

Стратегією регіонального розвитку Запорозької області на період до 2015 року пріоритетними напрямками були визначені: екологія, туризм, інвестиції та інновації.

Після проведення кластерного аналізу у м. Мелітополь було визначено, що саме інноваційно-технологічний або машинобудівний кластер є найбільш важливим для економічного розвитку міста, оскільки саме машинобудівна галузь є бюджетотворюючою. У зв'язку з цим прийнято рішення щодо розроблення і реалізації проекту створення кластера «АгроБум», метою якого є об'єднання малого і середнього машинобудівного бізнесу і науки м. Мелітополь при сприянні міської та обласної влади. Основою кластера «АгроБум» є малі та середні підприємства міста, що спеціалізуються на виробництві продукції для аграрного сектору — це і запасні частини, вузли і агрегати для сільського господарства. До складу кластеру входять близько 50 машинобудівних підприємств малого і середнього бізнесу; 7 великих машинобудівних заводів; профільний вищий навчальний заклад — Таврійський державний агротехнологічний університет; надається підтримка обласної і міської влади.

У Херсонській області створено інвестиційно-інноваційний проект Транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України».

У Ужгородській області створюється автомобілебудівний кластер. «Атолл Холдинг» поряд з виробництвом автомобілів планує розмістити виробництво комплектуючих до них.

Зміни, які відбулися у транскордонному співробітництві 2008 років і прийняття окремого доручення Кабінетом Міністрів України щодо розробки «Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів» мало б сприяти прискоренню транскордонного кластерного руху в Україні, однак не було реалізовано.

Існує ряд чинників, що обмежують розвиток кластерів в Україні. Перший характеризується тим, що в даний час держава самоусунулась від розробки централізованої стратегії розвитку кластерів.

В Україні поява бізнес-кластерів була місцевою ініціативою та на жаль не була підтримана на державному рівні. Для того, щоб покращити концептуальні економічні та методологічні знання про кластери, їхній розвиток та управління, потрібно створити законодавчу базу на національному рівні та сформувати національну кластерну стратегію як основу для підвищення конкурентоздатності економіки України. Виникла нагальна потреба у визначенні ролі уряду України в створенні нових ринкових структур на основі кластерної моделі: Уряд не повинен намагатися брати в свої руки пряме керівництво в кластерних ініціативах. Він має відігравати роль каталізатора або посередника, який сприяє реалізації кластерного та інноваційного процесів; політика Уряду повинна бути орієнтована на непряме стимулювання кластерних ініціатив, розроблених в регіонах на основі детальних ринкових і технологічних досліджень; ефективна кластерна політика Уряду повинна базуватися на взаємодії науковців, представників промисловості, бізнесу, громадських організацій з метою створення платформи для конструктивного діалогу з розвитку інноваційної економіки, заснованої на кластерній моделі виробництва; політика кластеризації — це динамічний процес, який залежить від багатьох факторів і завдань соціально-економічного характеру, що передбачає довгострокову взаємодія всіх структур суспільства.

Зміни в державній політиці мають відбуватися за допомогою зміни парадигми інтересів — від застарілих принципів «спочатку інтереси держави — потім інтереси людини» до загальнолюдських «спочатку інтереси людини — потім інтереси бізнесу — потім інтереси держави».

Кластерний підхід дає підприємствам перевагу над більш ізольованими конкурентами. Він дає доступ до більшої кількості постачальників та послуг підтримки, адаптованих до вимог споживачів, до досвідченої та висококваліфікованої робочої сили та до невідвратної передачі знань та навичок, що відбувається на зустрічах та при обговоренні бізнесу. Серед усіх переваг кластерного підходу, найбільш важливим є доступ до інновацій, знань та «ноу-хау».

Задля формування правильної державної кластерної політики необхідно розуміти етапи, які спонукають бізнес до об'єднання зусиль, а отже до кластеризації. Народження кластеру може часто обумовлюватися історичними обставинами, такими як наявність сировини, спеціальні знання в науково-дослідних організаціях або традиційне «ноу-хау», спеціальні або сучасні вимоги певної групи (географічно концентрованих) клієнтів або фірм та місцезнаходження фірм або підприємств, що представляють важливі інновації в технологіях, які стимулюють зростання. На першому етапі кластерного розвитку часто створюються нові фірми, що веде до географічної концентрації компаній, які знаходяться на майже тій самій виробничій стадії.[3]

Розвиток регіональної економіки може здійснюватися через пошук пріоритетних галузей і видів діяльності у межах окремих територій з відповідними потенційними можливостями розвитку; через формування територіальних кластерів галузевого напрямку; через раціональне використання трудових, фінансових і матеріальних ресурсів регіону; через використання переваг територіального розташування підприємницьких структур.

Підтримка власного товаровиробника у кластерній моделі розвитку здійснюється шляхом переорієнтації підприємств на випуск продукції з місцевих матеріалів, використання переваг і пільг щодо придбання продукції й комплектуючих в учасників кластерних об'єднань, удосконалення системи оподаткування підприємницьких структур учасників кластеру.[2]

Для появи кластерів особливо важлива наявність кристалізуючої інфраструктури консультаційних мереж, впровадження нових технологій управління, інжинірингу, організації виробництва; через розвиток регіональної науки, пошук «ноу-хау»,

впровадження нових технологій у виробництво, прискорення просування продукції від виробника до споживача.

Аналіз механізмів координації і форм мереж дозволяє стверджувати, що вони сьогодні кластери є фундаментом розвитку організаційних форм постіндустріальної промисловості.

Враховуючи вищезазначене, формування інноваційного кластеру пропонується здійснювати у такій послідовності:

1. Обговорення проблематики та проведення кластерних досліджень.
2. Виявлення перспективних видів продукції, що виробляються підприємствами галузі на основі аналізу їх частки на регіональному та загальнодержавному рівнях.
3. Середньо — і довгострокове прогнозування динаміки цін і обсягів товарів, тобто вивчення тенденцій ринків за відібраним переліком продукції.
4. Виявлення іноземних конкурентів, які присутні на внутрішньому ринку та переваг, які дозволили конкурентам вийти на ринок та утримуватись на ньому.
5. Виявлення рівня взаємодії потенційних учасників кластера (виробники, постачальники, наукові установи тощо) на основі анкетного опитування керівників перспективних підприємств.
6. Аналіз показників фінансової стійкості, ефективності функціонування підприємств, здатних створити ядро кластера (випуск перспективної продукції) та зайняти місце імпортової продукції на внутрішньому ринку, забезпечити перспективи її виходу на зовнішні ринки.
7. Аналіз наявності ресурсів (сировини, виробничих потужностей, фінансових, інформаційних та інтелектуальних ресурсів тощо) для розвитку кластера і можливостей їх забезпечення.
8. Визначаються етичні і юридичні зобов'язання (можливо, Кодекс доброчесної конкуренції або Кодекс професійної етики) та зобов'язання, що визначають обмін ресурсами та інформацією в кластері, а також перелік зобов'язань щодо просування товарів і послуг партнерів по кластеру.
9. Аналіз забезпеченості потенційних кластерів відповідною інфраструктурою і можливості для створення відсутніх елементів.
10. В результаті такого відсіву відбувається ідентифікація кластерів світового, державного, регіонального і муніципального рівнів з виділенням серед них найбільш перспективних для запровадження пільгового стимулювання.
11. Формування планів спільної діяльності органів влади і бізнесу для реалізації пілотних проектів створення кластерів;
12. Запровадження інформаційної компанії щодо підтримки формування кластерного об'єднання та його діяльності як соціального проекту.

На сьогодні самими перспективними галузями економіки України для запровадження національного галузевого інноваційного кластеру росту може слугувати сільське господарство та харчова промисловість. Світові продовольчі загрози слугують колосальним стимулом для розвитку аграрного потенціалу України. Україна має колосальні можливості виробництва сільськогосподарської продукції та продукції харчової промисловості через сприятливі природно-кліматичні умови та потужний людський потенціал.

Потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення за оцінками різних експертів знаходиться у межах від 150 до 500 млн осіб. Враховуючи великий потенціал земель сільськогосподарського призначення, аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки і складає близько 8,2 % ВВП, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень.

Однак, одночасно з активізацією конкурентоздатного потенціалу агропромислового комплексу України виникли і проблеми, які можна вирішити лише за допомогою кластерної моделі розвитку.

Так, якщо у 1990 р. площа сільськогосподарських угідь становила 42030 тис. га і було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 145,9 млрд грн. (у порівнянних цінах 2005 р.), у 2009 р. при скороченні сільськогосподарських угідь на 433,6 тис. га (на 1,3 %), виробництво валової продукції зменшилося на 43,8 млрд грн. (на 30 %).

Недостатньо розвинена інфраструктура заготівлі та збуту сільгосппродукції. Збільшується собівартість як виробництва, так і реалізації сільськогосподарської продукції через випереджаюче порівняно з аграрними цінами зростання цін на паливно-мастильні матеріали, мінеральні та органічні добрива, сільгоспмашини, засоби захисту рослин тощо.

Низьким залишається рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення вітчизняних аграріїв.

Практично відсутній цілісний прозорий ринок сільгосппродукції (насамперед зерна), що призводить до циклічних цінових сплесків і непаритетного розподілу прибутків між сільськогосподарськими товаровиробниками та торговельними компаніями.

Висновки: Проведений аналіз стану створення та функціонування кластерів в Україні свідчить тільки про перші кроки у вирішенні цієї проблеми. Особливо ефективно, на погляд авторів, кластери можуть спрацювати у аграрному секторі економіки, що підтверджується наявним національним досвідом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Секторальні моделі прогнозування економіки України* / В.М. Геєць, М.І. Скрипниченко, С.С. Шумська, В.В. Дем'яненко, Г.Б. Лебеда, Л.Я. Снігир, М.П. Соколик; Ред.: В.М. Геєць; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. — К.: Фенікс, 1999. — 304 с
2. *Д. Гришаков* Група «Альфа» // *Експерт*. 1999. № 18.
3. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку* / За ред. акад. НАН В.Р.Костюк, І.Д. Шеламова *Кластерні моделі розвитку у промисловій політиці* // *Зб. наук. праць «Вчені записки» / Університет економіки та права «КРОК»*. — Вип.12. — К., 2005. — С. 95–100.
4. *Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення* / За ред. д-ра екон. наук І.В. Крючкової. — К: Основа, 2007. — 488с.

Е.Л. Чернелевская, Л.Н. Чернелевский

Опыт Украины в формировании кластеров роста

Статья посвящена анализу отечественной практики формирования и эффективности функционирования межотраслевых и отраслевых кластерных объединений, освещено состояние функционирования кластеров в отдельных регионах, приведена последовательность этапов их создания, четко определена роль государства в создании новых рыночных структур. В то же время авторы указали на роль Правительства в процессе создания и функционирования кластерных объединений, а именно: Правительство не должно принимать участие в непосредственном управлении кластером, его политика должна быть ориентирована на косвенное стимулирование кластерных инициатив и базироваться на взаимодействии исследователей, представителей промышленности, бизнеса, общественных организаций с целью развития инновационной экономики на базе кластеров.

Ключевые слова: *кластер, конкуренция, объединения, инновации, государство, стратегия, концентрация.*

E. Chernelevskaya, L. Chernelevskyy

Ukraine's experience in forming clusters growth

The article is devoted to the analysis of domestic practice of formation and efficiency of functioning of interbranch and branch clusters associations, the functioning

condition of clusters in separate regions, the sequence of creation of their stages, the role of the state in creation of new market structures. At the same time authors have specified the role of the Government in the process of creation and functioning clusters associations, namely: the Government shouldn't take part in direct clusters management, its policy should be focused on indirect stimulation of clusters initiatives and be based on interaction with researchers, industry representatives, business, public organizations with the purpose of development of innovative economy on the base of clusters.

Key words: *cluster, competition, association, innovation, power, strategy and concentration.*

e-mail: jimp@ukr.net

Надійшла до редколегії 15.02.2012 р.